

Diaspora scientifique ukrainienne en France

Fondation Maison des sciences de l'homme

МЕХАНІЗМИ АДАПТАЦІЇ, ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНЦІВ В УМОВАХ ВИМУШЕНОЇ МІГРАЦІЇ

Колективна монографія

Париж 2024

МЕХАНІЗМИ АДАПТАЦІЇ, ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНЦІВ В УМОВАХ ВИМУШЕНОЇ МІГРАЦІЇ

Ухвалено до друку
за рішенням Асоціації
"Українська наукова діаспора у Франції"
(протокол № 4 від 15.04.2024)

Рецензенти:

Бочелюк В.Й. - доктор психологічних наук, професор, Заслужений працівник освіти України, завідувач кафедри психології та соціальної роботи Хортицької національної навчально-реабілітаційної академії Запорізької обласної ради, Україна;

Заболотна О.А. - доктор педагогічних наук, професор, старший науковий співробітник Інституту педагогіки Національної академії педагогічних наук, президент Української асоціації дослідників освіти;

Цимбал О.І. - доктор економічних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу дослідження ризиків у сфері зайнятості населення Інституту демографії та проблем якості життя НАН України.

МЕХАНІЗМИ АДАПТАЦІЇ ТА ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНЦІВ В УМОВАХ ВИМУШЕНОЇ МІГРАЦІЇ: КОЛЕКТИВНА МОНОГРАФІЯ / За загальною редакцією д.е.н., проф. Л. Головкової, д.п.н., проф. О. Ковальчук. – Видано “ASPECT-PRO” LTD (Пловдив, Болгарія), 2024. – 211 с. – ISBN 978-619-92760-1-3. – Доступно за посиланням: <https://e-books.guru/978-619-92760-1-3>. – DOI: <https://doi.org/10.62034/978-619-92760-1-3>.

Монографія "Механізми адаптації, інтеграції українців в умовах вимушеної міграції" є результатом колективного дослідження актуальних тем вимушеної міграції українців, їх викликам та наслідкам, які були висвітлені на Форумі 1-ої Міжнародної наукової конференції Української наукової діаспори у Франції «Механізми адаптації, інтеграції та асиміляції українців в умовах вимушеної міграції».

Монографія стане корисним джерелом для науковців, політиків, фахівців-практиків, студентів та всіх, хто цікавиться актуальними проблемами сучасності та шляхами їх вирішення.

Place of publication: Plovdiv (Bulgaria).
ISBN Code: 978-619-92760 (Publisher's Identifier)
 e-mail: publisher@aspect-pro.eu

Monograph design and layout copyright
© 2024 by «ASPECT-PRO» LTD.
All Rights Reserved.

Open Access Content: All materials published in this monograph are licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0).

*"Не найсильніші виживають, а ті, хто найкраще адаптується до змін"
Чарльз Дарвін*

Шановні друзі!

Монографія є результатом колективних зусиль науковців та практиків, які досліджують соціально-економічні, психологічні, культурні та інтелектуальні аспекти вимушеної міграції українців внаслідок російсько-української війни. Монографія містить міждисциплінарний аналіз та пропонує широкий спектр наукових підходів до інтеграції українців у європейське суспільство, а також адаптації внутрішньо переміщених осіб.

Монографія складається з чотирьох розділів, кожен з яких розкриває окремі аспекти процесу адаптації та інтеграції українців у нових умовах. *Розділ 1* фокусується на економічних викликах інтеграції українських біженців у європейському просторі, висвітлюючи міграційні процеси, адаптацію в Польщі, вплив міграції на безбар'єрне середовище та інтелектуальний капітал України; досліджуються соціально-економічні виклики, з якими стикаються українські мігранти, та вплив цієї міграції на європейський економічний простір і промисловий потенціал України. *Розділ 2* присвячено соціально-психологічній адаптації українських біженців у європейських країнах, авторами досліджуються інноваційні підходи до реабілітації українців, їхня адаптація до культурного та мовного контексту, а також специфічні особливості в інтеграції дітей та школярів в освітню систему Польщі, Австрії та Латвії тощо. Розглядаються соціально-психологічні аспекти вимушеної міграції та емоційні аспекти адаптації. В *3 розділі* аналізується історико-філософські аспекти вимушеної міграції, зокрема, розглядаючи літературні та філософські аспекти культурної інтеграції, що вказують на глибину змін у культурному середовищі вимушених мігрантів. *Розділ 4* зосереджується на внутрішній міграції, розглядаючи виклики адаптаційного потенціалу українців та роль медіа в забезпеченні інформаційної безпеки в умовах воєнного стану.

Монографія є цінним внеском у розуміння складнощів вимушеної міграції та особливостей адаптації українських біженців, що дозволяє ефективніше розробляти стратегії їх інтеграції та підтримки як в Україні, так і в країнах, які прийняли українських мігрантів.

Висловлюємо велику подяку нашим колегам і партнерам з «Fondation Maison des sciences de l'homme» за підтримку та участь в проведенні Форуму 1-ої Міжнародної наукової конференції Української наукової діаспори у Франції «Механізми адаптації, інтеграції та асиміляції українців в умовах вимушеної міграції».

Олена Ковальчук, Людмила Головкова
Українська наукова діаспора у Франції

ЗМІСТ

ЗВЕРНЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВОЇ ГРОМАДСЬКОСТІ ДО СВІТОВОЇ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ СПІЛЬНОТИ ТА УСІХ МІЖНАРОДНИХ ІНСТИТУЦІЙ.....6

РОЗДІЛ 1. ЕКОНОМІЧНІ ВИКЛИКИ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНЦІВ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ПРОСТОРИ 9	9
1.1. МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ:	
1.2. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ.....9	9
1.2. АДАПТАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ ВИМУШЕНИХ МІГРАНТІВ У ПОЛЬЩІ: ЕКОНОМІЧНІ ТА СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ.....16	16
1.3. ВПЛИВ УКРАЇНСЬКИХ МІГРАНТІВ НА ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ ПРОСТІР 24	24
1.4. ВПЛИВ ВНУТРІШНЬОЇ МІГРАЦІЇ НА РОЗВИТОК БЕЗБАР'ЄРНОГО СЕРЕДОВИЩА УКРАЇНИ.....36	36
1.5. ВПЛИВ ВИМУШЕНОЇ МІГРАЦІЇ НА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ КАПІТАЛ УКРАЇНИ: ВИКЛИКИ ТА МОЖЛИВОСТІ.....53	53
1.6. ВТРАТА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ ЧЕРЕЗ ВИМУШЕНУ МІГРАЦІЮ: ВПЛИВ НА ІННОВАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ.....61	61
РОЗДІЛ 2. СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА АДАПТАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ БІЖЕНЦІВ В ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇНАХ 86	86
2.1. ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ЩОДО КОМПЛЕКСНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ УКРАЇНЦІВ ТА ЗМЕНШЕННЯ РІВНЯ СОЦІАЛЬНИХ НАСЛІДКІВ ВІЙНИ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ В КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ 86	86
2.2. АДАПТАЦІЯ ВИМУШЕНО ПЕРЕМІЩЕНИХ УКРАЇНСЬКИХ НАУКОВЦІВ У ФРАНЦІЇ.....95	95
2.3. АДАПТАЦІЯ ДО КУЛЬТУРНОГО КОНТЕКСТУ В ІНОЗЕМНІЙ КРАЇНІ.....105	105
2.4. ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНЦІВ В УМОВАХ ВИМУШЕНОЇ МІГРАЦІЇ: СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ.....138	138
2.5. МОВНА АДАПТАЦІЯ УКРАЇНЦІВ У ПОЛЬЩІ НА ПОЧАТКУ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ.....144	144
2.6. ЕМОЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНА ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ ШКОЛЯРІВ В СИСТЕМУ ОСВІТИ АВСТРІЇ.....153	153
2.7. ОСОБЛИВОСТІ ІНТЕГРУВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ДІТЕЙ-ВИМУШЕНИХ МІГРАНТІВ У СИСТЕМУ ОСВІТИ ЛАТВІЙСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ.....162	162
РОЗДІЛ 3. ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКЕ ПІДРУНТЯ ВИМУШЕНОЇ МІГРАЦІЇ 170	170
3.1. ЛІТЕРАТУРНА ГІПЕРРЕАЛЬНІСТЬ У ПЕРЕКЛАДІ ДОКТОРА АПЕЛЛЕСА ДЕВІДА ТРЕУЕРА.....170	170
РОЗДІЛ 4. ВНУТРІШНЯ МІГРАЦІЯ: ВИКЛИКИ ТА ШЛЯХИ АДАПТАЦІЇ 182	182
4.1. РОЗВИТОК АДАПТАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ БІЖЕНЦІВ В УМОВАХ ВИМУШЕНОЇ МІГРАЦІЇ.....182	182
4.2. РОЛЬ УКРАЇНСЬКИХ МЕДІА У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ 200	200
Про авторів 208	208

ЗМІСТ

AN APPEAL FROM THE UKRAINIAN SCIENTIFIC COMMUNITY TO THE GLOBAL INTELLECTUAL COMMUNITY AND ALL INTERNATIONAL INSTITUTIONS 6

SECTION 1. ECONOMIC CHALLENGES OF UKRAINIANS' INTEGRATION INTO THE EUROPEAN SPACE 9

1.1. MIGRATION PROCESSES IN UKRAINE UNDER A STATE OF WAR: 9

1.2. SOCIAL-ECONOMIC ASPECTS 9

1.3. ADAPTATION OF UKRAINIAN FORCED MIGRANTS IN POLAND: ECONOMIC AND SOCIAL ASPECTS 16

1.3. THE IMPACT OF UKRAINIAN MIGRANTS ON THE EUROPEAN ECONOMIC SPACE.....24

1.4. THE IMPACT OF INTERNAL MIGRATION ON THE DEVELOPMENT OF A BARRIER-FREE ENVIRONMENT IN UKRAINE 36

1.5. THE IMPACT OF FORCED MIGRATION ON UKRAINE'S INTELLECTUAL CAPITAL: CHALLENGES AND OPPORTUNITIES.....53

1.6. THE LOSS OF INTELLECTUAL CAPITAL THROUGH FORCED MIGRATION: IMPACT ON THE INNOVATION POTENTIAL OF UKRAINE'S INDUSTRY 61

SECTION 2. SOCIAL-PSYCHOLOGICAL ADAPTATION OF UKRAINIAN REFUGEES IN EUROPEAN COUNTRIES 86

2.1. INNOVATIVE APPROACHES TO THE COMPREHENSIVE REHABILITATION OF UKRAINIANS AND REDUCING THE LEVEL OF SOCIAL CONSEQUENCES OF THE WAR OF RUSSIA AGAINST UKRAINE IN EUROPEAN UNION COUNTRIES.....86

2.2. ADAPTATION OF FORCEFULLY DISPLACED UKRAINIAN SCHOLARS IN RANCE.....95

2.3. ADAPTATION TO THE CULTURAL CONTEXT IN A FOREIGN COUNTRY 105

2.4. INTEGRATION OF UKRAINIANS IN THE SITUATION OF FORCED MIGRATION: SOCIO-PSYCHOLOGICAL ASPECT.....138

2.5. LANGUAGE ADAPTATION OF UKRAINIANS IN POLAND AT THE OUTSET OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR 144

2.6. ЕМОЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНА ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ ШКОЛЯРІВ В СИСТЕМУ ОСВІТИ АВСТРІЇ.....153

2.7. CHARACTERISTICS OF INTEGRATING UKRAINIAN FORCED MIGRANT CHILDREN INTO THE EDUCATION SYSTEM OF THE REPUBLIC OF LATVIA 162

SECTION 3. HISTORICAL-PHILOSOPHICAL BASIS OF FORCED MIGRATION 170

3.1. LITERARY HYPERREALITY IN *THE TRANSLAYION OF DR. APELLES* BY DAVID TREUER.....170

SECTION 4. INTERNAL MIGRATION: CHALLENGES AND PATHS TO ADAPTATION ...182

4.1. DEVELOPMENT OF REFUGEES' ADAPTATION POTENTIAL IN THE CONTEXT OF FORCED MIGRATION 182

4.2. THE ROLE OF UKRAINIAN MEDIA IN ENSURING THE INFORMATION SECURITY OF THE STATE 200

Про авторів.....208

*Президенту Української наукової діаспори у Франції,
Голові оргкомітету
Пані Ковальчук Олені
та Учасникам Форуму I-ої Міжнародної наукової конференції «Механізми адаптації,
інтеграції та асиміляції українців в умовах вимушеної міграції»*

Звернення української наукової громадськості до світової інтелектуальної спільноти та усіх міжнародних інституцій, включно з Організацією Об'єднаних Націй, щодо організації захисту українського народу від знищення.

Шановні колеги,

Історія людства є свідком численних трагедій, що призвели до зникнення цілих народів, народностей та навіть цивілізацій, часто внаслідок катастроф і катаклізмів, деякі з яких залишаються без пояснень чи виправдань. Протягом історії були випадки геноциду, які не можуть мати виправдань, наприклад, знищення євреїв нацистським режимом. Світ спромігся зупинити цей злочин проти людства, і сьогодні антисемітизм засуджується міжнародною спільнотою з прийняттям відповідних документів ООН. Україна стоїть на захисті прав та безпеки цієї та інших націй, виступаючи проти будь-яких форм тероризму.

Президент України Володимир Зеленський 7 жовтня підписав закон "Про запобігання та протидію антисемітизму в Україні" № 1770-IX, який Верховна Рада ухвалила 22 вересня. Прес-служба Офісу Президента повідомляє, що: "Документ має на меті створення законодавчого механізму для протидії антисемітизму в Україні та запобігання його проявам задля захисту прав людини, запобігання випадкам ксенофобії, расизму та дискримінації. Імплементация цього закону сприятиме подальшому зміцненню культури толерантності в українському суспільстві", — йдеться у повідомленні.

Зазначається, що підтримка Зеленським цього закону "засвідчує послідовну позицію Президента й нашої держави щодо недопущення в Україні такого ганебного явища, як антисемітизм".

Тим часом сама Україна стала об'єктом цинічного, нічим не виправданого, системного знищення мирного українського народу під виглядом боротьби з тероризмом. Вже більше 10 років росіяни вбивають українців, нищать економіку, сотнями тисяч вивозять дітей з України в Росію. Близько 10 мільйонів українців емігрували за кордон, не менше українців через бойові дії змушені були залишити свої домівки і перебувають в евакуації невідомо де.

Цілеспрямоване, неприховане винищення українців та безцільні руйнації президент РФ В. Путін називає «спеціальною операцією». Генасамблея ООН 12 жовтня 2023 року ухвалила резолюцію, яка засуджує спробу анексії окупованих територій України.

Російська влада заявляє, що армія не атакує цивільні об'єкти. Однак російська авіація, ракетні війська, флот і артилерія щодня обстрілюють усі українські міста і села. Руйнуванню піддаються житлові будинки та об'єкти цивільної інфраструктури по всій території України, включаючи ядерну енергосистему. Крім цього, відбувається знущання над цивільним населенням, полоненими, журналістами.

Президент Франції Е. Макрон у своєму виступі, присвяченому війні між Ізраїлем і палестинцями, як знавець справи, сказав: «Війна може бути без жалю, але не без правил...». Висловлювання небайдуже, але, наприклад, для сучасної України, люди якої гинули століттями і гинуть сьогодні, віковичної стурбованості замало...

Кожна війна — це несправедливість, підступність, кров, вбивства, які ніколи, ніким і жодним законодавством не можуть бути виправдані. У війні порушуються релігійні заповіді, написані для мільярдів людей, серед яких християни, мусульмани, буддисти, юдеї та інші.

Україна пам'ятає хворобливе, періодичне загострення «рашистської» хвороби вандалізму та жлобства, яке демонструється не лише шляхом прямого фізичного знищення, а й голодоморів, у яких гинули українці мільйонами протягом чотирьох століть. Використовуючи наш інтелект і наші ресурси для своїх агресивних цілей, включаючи дії за кордоном, Росія намагається домінувати.

Сьогодні, за попередніми розрахунками, 10-20% і більше від офіцерів і рядового складу військових Росії складають асимільовані українці. *Якщо Україну буде захоплено росіянами, усі українці, як завжди, будуть насильно мобілізовані під страхом смерті для захоплення європейських держав.*

Такий підступний підхід росіяни використовували в різні часи: на війнах в Афганістані, з кавказькими та європейськими народами, під час світових воєн і після них.

Російська агресія проти України має багатовіковий, нічим не виправданий, системний характер і вимагає світового захисту українців та їхньої держави, яка відроджена на демократичних засадах і трансформована відповідно до юридичних канонів міжнародного права.

Справді, європейські держави остерігаються, що війна з Росією за участі держав-партнерів може мати загальносвітові наслідки, які можуть спровокувати наближення Третьої світової війни. Ці та інші обставини обумовлюють актуальність та своєчасність вирішення глобальної гуманітарної проблеми.

Війна, як відомо, є не лише інструментом досягнення певної агресивної мети з одного боку, але й інтенсивного «нагромадження» кризових явищ у різних сферах життєдіяльності суспільства, ігнорування науки, розвитку корупції з іншого боку. Згадані обставини обумовлюють необхідність зосередження міжнародних зусиль, у першу чергу, на комплексному вивченні проблеми міждержавного тероризму, що неухильно зростає, виявленні причин його виникнення та пошуку шляхів попередження агресивних дій і послідовного, мирного їх розв'язання.

Війна, як відомо, супроводжується загальносвітовими негативними явищами, серед яких:

- нераціональне, але ефективне «спалювання» усіх видів ресурсів і, таким чином, катастрофічне забруднення зовнішнього середовища;
- порушення стабільності світової економіки і її складових, таких як валюта, фінанси, банківська діяльність тощо;
- активізація фейкової діяльності, обману, розвитку корупційних явищ.

Безкарність російського тероризму сприяє його поширенню та реалізації необ'єктивних висновків про війну тощо.

Довідково: Крім Росії, світовим лідером за кількістю терористичних атак, наприклад, у 2016 році була «Ісламська держава» (1132 атак, у яких загинуло 9132 людини, поранення дістало 7723 людини), далі «Ісламський Емірат Афганістан» або «таліби» (848 атак, загинуло 3583, поранено 3550 осіб), «Аль-Каїда» зі своїми філіалами (539 атак, загинуло 1349, поранено“.

Загалом у світі щодня відбуваються численні терористичні акти, які не завжди обліковуються, хіба що місцевими органами внутрішніх справ. Неefективний вплив міжнародних інституцій на ситуацію сприяє поширенню фейків, зокрема про те, що українці у випадку поразки у війні можуть підірвати всі АЕС. За російськими фейками, ослаблену Україну начебто хочуть захопити євреї тощо.

Ці та інші обставини обумовлюють актуальність та своєчасність звернення до світової громадськості з приводу організації захисту України та українців від агресора, за аналогією з попередженням розвитку у світі антисемітизму.

Необхідно активізувати міжнародні органи правосуддя. Наше звернення до Міжнародного трибуналу над злочинцями, які прагнуть знищити Україну, справедливої Гааги, є лише маленьким кроком до суворого і справедливого покарання російських злочинців, які знехтували міжнародними нормами співжиття. Свого часу Міжнародний військовий трибунал у Нюрнберзі (Німеччина; 20 листопада 1945 – 1 жовтня 1946), який розглянув злочинні діяння керівництва й окремих організацій Третього рейху у розв'язуванні та веденні Другої світової війни, дав оцінку і визначив покарання злочинцям. Однак, як відзначають сучасні юристи, це був не суд справедливих, а суд переможців над переможеними вбивцями.

Нині Міжнародний суд ООН у Гаазі за позовом України оголосив рішення у справі, в якій наша держава звинуватила Росію в порушенні двох міжнародних конвенцій: про боротьбу з фінансуванням тероризму та про ліквідацію всіх форм расової дискримінації. За твердженням постраждалих, цей суд є бюрократичною бутафорією, а не караючим мечем за міжнародні злочини. Заяви про те, що він не має достатніх доказів, щоб вирішити, чи справді дії росіян в Україні є терористичними, виглядають, як мінімум, незрозумілими.

Вирішення проблем захисту українців у своїй державі можливе лише при застосуванні надійних, обдуманих правових норм і правил та ефективних механізмів міжнародного співжиття.

Наукова громадськість України щиросердечно вітає високоповажний Європейський Конгрес Українців та високоповажний Форум 1-ої Міжнародної наукової конференції «Механізми адаптації, інтеграції та асиміляції українців в умовах вимушеної міграції» і просить підтримати звернення та виступити з клопотанням перед функціональними органами Організації Об'єднаних Націй щодо розгляду цього питання і прийняття відповідних гуманітарних рішень.

Народ України завжди буде вдячний за підтримку нашої держави, але зможе виправдати надії європейців лише тоді, коли увійде рівноправним членом у коло європейських держав.

Звернення підготовлено д.е.н., професором Андрушків Б.М., д.е.н., професором Головковою Л.С., д.е.н., професором Кірич Н.Б.

Звернення отримало підтримку з боку наступних громадських об'єднань України:

- Головна Рада «Коло Старійшин України» в особі доктора технічних наук, професора Бугайця Михайла Йосиповича;
- Національна Академія Наук Вищої освіти України (АН ВО України) в особі доктора медичних наук, професора Табачнікова Станіслава Ісаковича;
- Академія соціального управління України в особі доктора економічних наук, професора Андрушківа Богдана Миколайовича;
- Міжнародне громадське об'єднання «Асамблея ділових кіл» в особі Вознюка Віктора Володимировича;
- Всеукраїнське товариство ім. Т. Шевченка в особі доктора фізико-математичних наук, професора Кушніра Романа Михайловича;
- Міжнародний лицарський Орден українського козацького братства ім. Святого Миколая в особі Яворівської Любові Йосипівни;
- Та інші громадські, академічні формування та організації.

detached from real objects, simulacra are images that are more important to a person than their real counterparts. Modernity appears in Troyer's work as an era of total simulations, because everything that was transferred to the mental and psychic plane is perceived by him as a metaphorical stage. And everything that is transferred into space without any metaphor becomes a simulation, as a result of which we are dealing with hyperreality, where the real is replaced by signs of the real (simulacra), during which process hyperreality, which is formed through the use of simulacra, absorbs and absorbs objective reality.

LITERATURE

- Kalb, John D. David Treuer. Native American Fiction: A User's Manual and the Translation of Dr. Apelles : A Love Story. *Studies in American Indian Literatures*. 2008. Vol.20.No2. P.113-116.
- Kennedy, Virginia. A Conversation with David Treuer. *Studies in American Indian Literatures*. 2008. Vol.20.No2. P.47-63.
- Porter, Joy. Historical and Cultural Contexts to Native American Literature. *The Cambridge Companion to Native American Literature.* / Ed. by Joy Porter & Kenneth Roemer. New York & London: Cambridge University Press, 2005. P.39-68.
- Treuer, David. Native American Fiction: A User's Manual. Saint Paul: Graywolf Press, 2006. 224p.
- Treuer, David. The Translation of Dr. Apelles. N.Y.: Vintage contemporaries, 2006. 315p.
- Yost, David. Apelles's War: Transcending Stereotypes of American Indigenous Peoples in David Treuer's The Translation of Dr. Apelles. *Studies in American Indian Literatures*. 2010. Vol.22.No2. P.59-74.
- Бодрийяр Жан. Символический обмен и смерть. М.: Добросвет, 2000. 390 с.
- Шостак О.Г. Художні вираження національної ідентичності в творчості сучасних північноамериканських письменників корінного походження. Київ: Талком, 2020. 543с.
- 1.

РОЗДІЛ 4

ВНУТРІШНЯ МІГРАЦІЯ: ВИКЛИКИ ТА ШЛЯХИ АДАПТАЦІЇ

4.1. РОЗВИТОК АДАПТАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ БІЖЕНЦІВ В УМОВАХ ВИМУШЕНОЇ МІГРАЦІЇ

Для розробки і впровадження програм адаптації динамічних соціальних систем життєдіяльності (ДССЖ) важливими є психологічні засади формування

МЕХАНІЗМИ АДАПТАЦІЇ, ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНЦІВ В УМОВАХ ВИМУШЕНОЇ МІГРАЦІЇ

спонтанної відображально-моделюючої активності їх проектування. Йдеться, перш за все, про формування зовнішньої взаємодії соціуму в умовах війни як сукупності відносин, включаючи форми, зміст і характер взаємодії та взаємовпливу компонентів системи «людина – людина». У зв'язку з цим невирішеною частиною проблеми є пошук інтегральних соціально-економічних і психологічних параметрів, що характеризують здатність біженців протистояти несприятливим ефектам, які супроводжують вимушену міграцію. Найбільш уразливими у цьому відношенні є українські біженці, в організмі яких страждають практично всі функціональні системи, що вимагає розробки психологічного забезпечення соціальної підтримки їх життєдіяльності. Такого роду завдання вирішуються в зарубіжній соціальній психології, починаючи з 90-х років ХХ століття в рамках державних науково-технічних програм, а в Україні – у ході розвитку ідеї психологічного супроводу (1).

Без сумніву, зміни навколишнього середовища несуть значну економічну загрозу для людства в цілому. Особливо це стосується військових дій. Сценарії таких змін як основну міру компенсації несприятливих зрушень передбачають мобілізацію зусиль населення на проведення заходів економічного, технологічного і соціального характеру, спрямованих на збереження здоров'я, працездатності і життєдіяльності людей.

Використання загальноприйнятих характеристик, розроблених для оцінки станів окремої людини (функціональний стан, адаптаційні можливості, стійкість особистості тощо), явно недостатнє. Потрібні нові підходи до пошуку інтегральних критеріїв, що визначають здатність суспільства в цілому протистояти змінам навколишнього середовища.

Один з можливих підходів бачиться в парадигмі психологічного адаптаційного потенціалу індивідуума і популяції. Це поняття запропоноване при розгляді проблем психології праці, що виникають при переході до ринкових відносин. Відомі також терміни “особово-фізіологічний потенціал” та

“психофізіологічний потенціал”, що використовуються як синоніми працездатності людини.

Метою є з’ясування особливостей соціальної підтримки життєдіяльності біженців в умовах вимушеної міграції. Для розкриття поняття “психологічний адаптаційний потенціал” та його значення для розуміння реакції людства на глобальні соціальні зміни слід взяти до уваги деякі історичні факти. Так, встановлено, що адекватність і ефективність реагування людей на глобальні зміни середовища існування залежить від типу поведінки людини і від “соціального характеру” суспільства.

Оптимальне поєднання цих чинників, наприклад, у єгиптян, дозволило їм не тільки мігрувати в благополучні долини Нілу, але й створити там стійку землеробську цивілізацію. Інші типологічні якості не дозволили населенню знайти адекватну відповідь на затоплення місць існування водами Волги і Каспійського моря, внаслідок чого ці жителі асимілювалися з народами, що мешкали в районі переселення (Нижній Дон, Середня Азія та ін.).

Саме з психологічними якостями найбільш активної частини населення етнічних груп, з їхньою “пасіонарністю”, Л.М. Гумільов пов’язує розквіт і загибель етносів.

Таким чином, психологічний потенціал виступає в ролі інтегральної якості населення, яка визначає його здатність до реалізації оптимальних рішень при виникненні критичних ситуацій. Він може виявлятися в двох поведінкових тенденціях.

Перша полягає у формуванні в суспільній свідомості конструктивної ідеї та психологічної установки на життєву необхідність спільного подолання небезпеки, мобілізації людей до активних дій при готовності до відмови від антагоністичних групових інтересів і особистих благ заради досягнення загальної мети.

Друга тенденція — розпад єдиної самосвідомості суспільства на протилежні течії, формування неконструктивних групових установок агресивно-егоїстичного характеру або пасивного типу, поведінка, спрямована на вирішення завдань на користь окремих груп.

Завдання прогнозування соціально-психологічних ефектів глобальних змін в умовах війни значною мірою зводиться до прогнозування рівня психологічного адаптаційного потенціалу. Від того, з яким потенціалом людство зустрічає глобальні зміни, і від того, як буде трансформований цей потенціал, залежить доля країни.

Проблема таким чином формулюється як оцінка співвідношення психологічного адаптаційного потенціалу із загрозою глобальних змін середовища, а можливі практичні пропозиції повинні бути спрямовані на збереження або збільшення цього потенціалу. Першим завданням у вирішенні названої проблеми є визначення суті психологічного адаптаційного потенціалу і пошук індикаторів, за допомогою яких його можна оцінити.

У науці термін «потенціал» використовується дуже часто. Введені поняття «соціальний потенціал», «трудоий потенціал». У дослідженнях демографів використовується термін «якісний потенціал населення».

У роботах психологів зустрічається поняття «соціально-трудоий потенціал населення». Під соціально-трудоим потенціалом розуміється комплекс соціально-психологічних і медико-біологічних характеристик життєдіяльності людей. Пристосовані можливості популяції людей називають «адаптивним потенціалом».

У фізіології зміст потенціалу визначається термінами “працездатність”, “фізіологічні резерви організму”, “гомеостатичний потенціал”.

Суть усіх розглянутих понять полягає у визначенні деяких сукупних можливостей людей здійснювати свою діяльність. Проте при цьому повинні

стабілізуватися зовнішні характеристики і ставати відносними поняття життєдіяльності і добробуту.

З метою оцінки можливостей стійкості біженців до глобальних змін середовища і прогнозування їхньої реакції на ці зміни слід ввести інтегральну характеристику властивостей людини-популяції-етносу-людства, яка визначає їхню здатність до реалізації мети, що стоїть перед кожним рівнем ієрархії названого ланцюжка. Назвемо цю характеристику “життєвий потенціал”.

Принципово важливим є те, що важливою метою є не тільки виживання, але й духовна самореалізація, збільшення можливостей збереження життя людини і задоволення потреб при будь-якій динаміці зовнішніх умов. Тому життєвий потенціал можна визначити як інтегральну здатність збереження біологічної і духовно-психологічної життєдіяльності та здійснення перетворювальної діяльності, спрямованої на досягнення загальної мети.

Сьогодні домінує тенденція зведення поняття життєвого потенціалу до поняття “рівень здоров'я”, при цьому пропонуються різні варіанти критеріїв, що розкривають його суть. Однак встановлені в соціальній психології закономірності показують, що поведінка людей, їх стійкість до впливу глобальних змін, характер і форма колективної відповіді визначаються й іншими чинниками, наприклад, адаптаційною здатністю, характером психологічних установок, особливостями регуляції психологічних механізмів, ступенем усвідомлення ситуації тощо. Назвемо сукупність цих характеристик психологічним адаптаційним потенціалом, який, безумовно, однією зі своїх частин включає психологічне здоров'я біженців і культурно обумовлені якості особистості та суспільства.

Неможливість використання поняття “здоров'я населення” як єдиного для оцінки життєвого потенціалу пов'язана також із тим, що згідно зі Статутом Всесвітньої організації охорони здоров'я воно визначається як стан “повного фізичного, духовного і соціального благополуччя”. Добре відомо, що вимушена

міграція у багатьох випадках може і повинна здійснюватися всупереч “добробуту”. Більш того, згідно з сучасними концептуальними поглядами, добробут і симетрія протистояти тенденції адаптації, в умовах вимушеної міграції можуть викликати колізії, при яких найбільш благополучні біженці стають найуразливішими.

Комплекс чинників, які визначають здатність нації здійснювати об'єктивно оптимальні дії, спрямовані на досягнення загальної мети, до яких належить завдання протистояння глобальним змінам, був позначений як пасіонарність, тобто соціальна енергія, спрямована на єднання і посилення розвитку етносу.

Таким чином, можна допустити, що пасіонарність і життєздатність є похідними психологічного адаптаційного потенціалу. Життєдіяльність популяції у всіх її численних проявах є реалізацією життєвого потенціалу в конкретних умовах соціального середовища і способів діяльності.

Вся вищезгадана життєдіяльність здійснюється в режимі взаємодії осіб, що приймають відповідальні рішення. Останні повинні володіти достатньою інформацією, що забезпечує адекватність прийнятих рішень.

Моніторинг зовнішнього середовища — це система спостереження, аналізу стану і прогнозу можливих змін навколишнього середовища, що викликані антропогенними чинниками. Мета регіонального моніторингу — забезпечити осіб, що приймають рішення (ОПР), необхідною інформацією для планомірної оптимізації навколишнього середовища. Для здійснення цієї основної мети необхідно вирішити важливі науково-технічні завдання отримання достовірної інформації та інформаційного забезпечення моніторингу. Для цього, у свою чергу, потрібне відповідне соціально-психологічне і інженерно-психологічне забезпечення створення інформаційних моделей на базі ПЕОМ. З таких моделей складаються банки різномірної інформації: про медико-біологічні властивості, а також прикладні забезпечуючі програми прогнозування, комплексного планування, експертизи проектів. У подібних

інформаційних системах широко використовуються дисплейні відеокадри ПЕОМ. Розроблена нами методика ергономічної оцінки дисплейних відеокадрів і закономірності, отримані при дослідженні взаємодії фахівців з інформаційними моделями, дозволили аргументовано підійти до створення дисплейних відеокадрів в АСУ «Моніторинг середовища» на різних стадіях проектування (починаючи з ескізного і закінчуючи робочим проектом).

Взаємодія людини з навколишнім середовищем пройшла в ході свого розвитку ряд характерних періодів. На зорі свого існування людина була органічною частиною природи і жила за її законами. Потім, за допомогою створених нею різного роду технічних засобів, людське суспільство зуміло вийти з-під прямого впливу багатьох природних чинників. До середини ХХ століття, на початку науково-технічної революції, у людства з'явилася ілюзія того, що воно здатне «підкорити» природу — змусити її жити за його законами. У відповідь реакція природного середовища на тиск людського суспільства, що різко посилювався, була такою сильною, що породила песимістичні настрої у фахівців. Почалася розмова про невідворотну загибель людської цивілізації від негативних наслідків господарської діяльності людей.

Таким чином, раніше не дуже помітна, така, що здавалася лише природно-історичною, проблема антропогенних впливів на природу переросла у фундаментальну світоглядну проблему взаємодії в системі «суспільство-навколишнє середовище».

На сучасному етапі розвитку суспільства, коли технічні можливості досягли вельми високого рівня, цілеспрямована діяльність перетворилася на одну з найважливіших проблем людства. Погіршення якості життєвого середовища викликає загальний інтерес до критичних ситуацій, до шляхів і методів їх подолання, перш за все, до можливості пом'якшення локальних і регіональних негативних наслідків втручання людини у функціонування природних систем. Звідси загострений інтерес усіх наук до відшукування причин

МЕХАНІЗМИ АДАПТАЦІЇ, ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНЦІВ В УМОВАХ ВИМУШЕНОЇ МІГРАЦІЇ

негативних змін у природі та способів їх попередження, зменшення і подолання. Проте наявна наукова інформація про особливості формування структури і процесів функціонування природних і природно-антропогенних екосистем у сучасних умовах явно недостатня для отримання необхідних уявлень про реальний стан цих систем, а тим більше для прогнозу їхнього розвитку.

Так виникло соціальне замовлення на створення системи спостережень за станом навколишнього середовища з метою контролю, прогнозу і управління цим станом. У результаті в науковій літературі з'явилося поняття «моніторинг». Під ним розуміється вид наукової і науково-практичної діяльності, спрямованої на отримання даних про сучасний стан навколишнього середовища для контролю за її антропогенним (промисловим і побутовим) забрудненням. Спочатку йшлося про використання лише декількох параметрів, що безпосередньо стосувалися умов життєдіяльності і здоров'я людей, тобто певного ступеня і виду забруднення води і повітря. Проте достатньо швидко було встановлено, що боротьба за чистоту і збереження лише одного або декількох компонентів природного середовища — атмосфери, поверхневих вод, ґрунтів тощо — не вирішує всієї проблеми. Виникло завдання створення системи екологічного комплексного моніторингу.

Системний екологічний моніторинг (СЕМ) призначений для спостережень, що відрізняються від стеження за присутністю в природних середовищах тільки токсичних для людини і біоти взагалі забруднень (це локальний моніторинг), а також від системи спостережень за глобальною зміною геохімічних і геофізичних параметрів атмосфери і гідросфери (це глобальний моніторинг). СЕМ має справу зі впливом людини на природне середовище в ході його звичайної виробничої і побутової діяльності, пов'язаної з використанням природних умов і ресурсів. СЕМ не може обмежуватися стеженням тільки за природними компонентами. Людина і її діяльність також повинні стати його об'єктами, оскільки зв'язки в системі «природа-суспільство» стали в сучасну

епоху настільки тісними, що не повинні бути розірваними навіть у дослідницьких цілях.

Підвищення ефективності природокористування і природоохоронної діяльності в регіоні можливе лише при об'єднанні зусиль відомчих організацій і всіх підприємств-природокористувачів і забруднювачів природного середовища на основі створення інтегрального моніторингу з безпосереднім взаємозв'язком і взаємодією з керованою системою.

При створенні моніторингу регіону передбачається не тільки об'єднання відомчих моніторинрів, але й перерозподіл їхніх функцій. Основні концептуальні положення створення екологічного моніторингу регіону розроблені з урахуванням характерних особливостей навколишнього природного середовища і системи спостережень, що склалася в даний час. До основних цільових і початкових концептуальних установок на створення СЕМ регіону належать наступні:

1. Основною метою створення СЕМ регіону є оптимізація забезпечення спостереження за станом навколишнього середовища та забезпечення екологічною інформацією системи, що управляє ним.

2. При розробці СЕМ регіону необхідно спочатку визначити функціонально-системні аспекти системи спостереження, що дасть можливість сформулювати загальносистемні вимоги, окреслити інформаційно-логічне забезпечення, встановити регламент надання інформації для цілей управління.

3. На першому етапі створення СЕМ регіону його функціональне забезпечення представлено на основі функцій, що виконуються відомчими моніторингами. При цьому виділяється ряд системних, правових і соціально-психологічних аспектів розробок і створення моніторингу. Це, в першу чергу, урахування біологічних, генетичних і медичних аспектів розвитку живих організмів і населення в регіоні в умовах забруднення середовища, їх реєстрація, накопичення, оцінка і прогнозування.

4. При створенні СЕМ регіону на початковому етапі використовуються всі існуючі системи спостереження, оцінки і прогнозування стану природного середовища незалежно від їхньої відомчої підлеглості, що можливо лише на основі їхньої організаційної і методичної єдності.

5. Інтеграція повинна здійснюватися, виходячи з нової інформаційної політики забезпечення даними організаційної системи управління природокористуванням у регіоні, при об'єднанні в єдину систему організацій, що забезпечують спостереження за станом гідросфери (підсистема моніторингу гідросфери), спостереження за станом атмосфери (підсистема моніторингу атмосфери), що відповідають за використання надр (підсистема моніторингу ґрунтів). Структура екологічного моніторингу регіону повинна також включати підсистеми моніторингу районного середовища, медико-біологічного (зокрема, психологічного) моніторингу регіону, радіологічного моніторингу, а також підсистему імпактного (пооб'єктного) моніторингу і моніторингу екологічної безпеки (кризовий моніторинг).

Успішне використання потенціалу існуючих моніторингових у вигляді підсистем єдиного моніторингу навколишнього середовища регіону, що здійснює не фрагментарне отримання інформації про стан природного середовища, а отримання інтегральних даних, що всебічно характеризують стан екосистеми, можливе лише при розробці екологічних показників, які дають можливість оцінювати екологічне середовище на споживчому рівні і на основі єдиних методологічних вимог.

Створення екологічного моніторингу на рівні регіону здійснюється поетапно.

На першому етапі проводиться розробка технічного завдання і техніко-економічного обґрунтування СЕМ першої черги, який характеризується інтеграцією організаційного і інформаційного забезпечення та використання потенціалу існуючих відомчих моніторингових на основі єдиної інформаційної

мережі ПЕОМ, що встановлюються у всіх підрозділах. При цьому проводяться роботи з геоекокартування найбільш забруднених ділянок. Геоекокарти представляються на дисплейних відеокадрах ПЕОМ.

Другий етап характеризується створенням і реалізацією технічного завдання та проектних розробок екологічного моніторингу другої черги. При цьому спостереження, збір і реєстрація екологічної інформації про стан навколишнього середовища проводитимуться на екологічних інформаційних полігонах, розташованих у різних районах регіону, на основі єдиних вимог до екологічної інформації, що збирається в автоматизованому режимі та відображається на дисплейних відеокадрах.

Третій етап є завершальним у розробці та реалізації повної схеми екологічного моніторингу регіону, при якому автоматизоване отримання інформації про стан природного середовища відбувається безпосередньо з датчиків, встановлених на екологічних полігонах, а також на підприємствах, що забруднюють навколишнє середовище, та на очисних спорудах для охорони водного і повітряного середовища регіону.

Планується організація в регіонах спеціальних служб оперативного контролю за радіоактивним і хімічним забрудненням навколишнього середовища та прогнозування обставин, зокрема при аварійному викиді цих речовин у природне середовище. Це включає розвиток спостережень і модельних розрахунків трансграничного перенесення і випадання забруднювачів на території регіону, організацію розробки та широке використання в практичних цілях інформаційних моделей і програмного забезпечення для розрахунку забруднення атмосферного повітря, поверхневих і підземних вод, ґрунтів, зокрема для ситуацій аварійного забруднення радіоактивними і хімічними речовинами. Необхідно здійснити заходи з розширення переліку контрольованих у природі специфічних речовин і забезпечення оперативності контролю, обліково-аналітичної обробки технологічної інформації, включно з розробкою

баз екологічних даних для об'єктивної оцінки умов, що склалися в окремих районах регіону.

Функціональна частина моніторингу зумовлює структуру технічного і технологічного забезпечення, зокрема технологію інформаційного забезпечення. Основні положення формування функціональної частини АСУ «Моніторинг навколишнього середовища» регіону зводяться до наступного:

При формуванні функціональної частини АСУ «Моніторинг навколишнього середовища» використовується системний підхід, який включає перетини наступних множин і підмножин: видів і підвидів навколишнього середовища в регіоні, видів антропогенного впливу на природне середовище і способів використання природних ресурсів у регіоні, методів вимірювання, реєстрації, збору, обробки, передачі інформації в системі, цільових установок і функцій реєстрації, контролю, прогнозування і регулювання стану навколишнього середовища. На перетині вказаних множин і повинні формуватися структури взаємозв'язаних функціональних підсистем і окремих блоків моніторингу навколишнього середовища регіону.

Вважається доцільним формувати всю екологічну інформацію як у табличному вигляді, так і у вигляді екологічних карт районів за допомогою дисплейних відеокадрів ПЕОМ. Для цього необхідно визначати екологічну інформацію в часі і просторі, в абсолютних і відносних значеннях вимірюваних показників.

На першому етапі функціонування моніторингу навколишнього середовища регіону його функціональна частина може бути представлена у вигляді окремих підсистем, що формуються відповідно до видів природного середовища, яке охороняється, з виділенням окремих функціональних блоків реєстрації специфічних даних у структурі дисплейних відеокадрів (радіаційне забруднення території регіону, санітарний стан району, здоров'я населення тощо).

Рекомендується здійснювати синтез різних видів інформації: первинної, обліково-аналітичної, статистичної, синтетичної, яка утворюється на основі первинної, що отримується безпосередньо від датчиків або в лабораторіях на першому рівні системи спостереження за станом навколишнього природного середовища, і контрольної-розпорядчої інформації, що отримується на другому рівні системи спостереження в окремих підсистемах. На другому рівні екологічного моніторингу повинні враховуватися вплив метеоумов на інтегральний стан природного середовища і здоров'я населення, взаємодія і взаємозв'язки забруднюючих речовин, перетин різних видів навколишнього середовища, а також ефекти підсумовування різних типів забруднюючих речовин.

Необхідно сформулювати вимоги щодо регулярного формування сукупності загальнодоступних відомостей про природокористування і стан навколишнього середовища для населення регіону, зокрема прогнозування можливості сповіщення населення про майбутні природно-техногенні катаклізми і катастрофи.

Набір дисплейних відеокадрів, що забезпечують досягнення поставлених цілей при створенні АСУ «Моніторинг навколишнього середовища», повинен формуватися з урахуванням передачі в мережу ПЕОМ усіх розрахунків, а також з урахуванням формалізації процедур отримання інтегральної медико-екологічної інформації і даних, які використовуються для вироблення управлінських рішень щодо оздоровлення природного середовища. Це дозволить сформувати оптимальну структуру забезпечувальної частини моніторингу у вигляді соціотехнічної системи, що працює в автоматизованому режимі.

З метою створення функціональної частини з єдиною інформаційною метою моніторингу необхідно виконати ряд робіт з ергономічного і соціально-психологічного забезпечення, що дозволять сформувати інформаційне

середовище і відповідне програмне забезпечення інтегрованої системи моніторингу.

Комплекс технічних засобів екологічного моніторингу повинен бути розгалуженою мережею стаціонарних і пересувних постів, обладнаних приладами контролю, датчиками, установками на підприємствах-забруднювачах, а також персональними ЕОМ, забезпеченими інформаційними моделями на основі дисплейних відеокадрів. Обробку і зберігання інформації здійснюють ПЕОМ, об'єднані в регіональну мережу з використанням Інтернету.

Інформація про концентрацію шкідливих речовин, залежно від типу приладів і датчиків, вводиться оператором відеотерміналу або надходить безпосередньо в пам'ять машини, проходить первинну обробку і передається до комітету з охорони природи, де здійснюється оцінка забруднення природного середовища регіону та прогноз її стану з урахуванням метеоумов.

Центральна ЕОМ узагальнює отриману інформацію, готує комплексну інтегральну характеристику і прогноз забруднення навколишнього середовища у вигляді спеціальних графіків, таблиць, екологічних карт, що виводяться на дисплейний відеокадр і спеціалізовані пристрої друку. Це дозволяє оперативно вживати необхідних заходів.

На подальших етапах розробки екологічного моніторингу регіону створюється інформаційне забезпечення, яке визначає склад і структуру внутрішньомашинної та позамашинної баз інформації, що створюються з урахуванням логічних зв'язків між ними, а також технологія і організація ведення баз даних.

Пропонована структура екологічного моніторингу регіону охоплює, з одного боку, основні біосферні підсистеми: моніторинг гідросфери, що включає моніторинг поверхневих і підземних вод, підсистему моніторингу атмосфери, а також ґрунтовий моніторинг. З іншого боку, підсистеми моніторингу районів, медичний і санітарний моніторинг регіонів, біологічний моніторинг,

МЕХАНІЗМИ АДАПТАЦІЇ, ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНЦІВ В УМОВАХ ВИМУШЕНОЇ МІГРАЦІЇ

радіологічний, імпактний і кризовий моніторинг дозволяють оперативно вирішувати проблеми екологічного моніторингу на рівні регіонів і міст.

Вся вищезгадана діяльність здійснюється в АСУ «Моніторинг навколишнього середовища» в режимі діалогу осіб, що приймають відповідальні рішення з оптимізації екологічної обстановки, з інформаційними моделями, представленими на дисплейних відеокадрах. Останні повинні володіти достатньою ергономічною якістю, що забезпечує адекватність рішень.

Нами було обстежено 350 досліджуваних з числа вимушених біженців (оператори ПЕОМ, фахівці з АСУ, студенти, що мають навички роботи з комп'ютером) у віці від 18 до 36 років (з них 175 жінок і 175 чоловіків) до, під час і після роботи з дисплейними відеокадрами АСУ «Моніторинг». Загальна тривалість діяльності за дисплеєм не перевищувала двох годин безперервної роботи. Заздалегідь проводилася оцінка «теоретичної надійності» відеокадрів (табл. 1).

На етапі експериментальної оцінки дисплейних відеокадрів досліджувані працювали в режимі розроблених сценаріїв, які імітували зміни екологічної обстановки на рівні регіону, що відображалися на інформаційній моделі.

Період навчання роботи з відеокадрами був мінімальним, оскільки досліджувані швидко засвоювали режим діалогу з комп'ютером. Досліджувані курсором відзначали правильні відповіді із запропонованих на вибір. Швидкодія вирішення завдань з оцінки екологічної ситуації фіксувалася програмним способом, показники точності і надійності оцінювалися після експерименту.

Функціональний стан досліджувався методиками, для яких характерні значні відмінності з доробочим рівнем в аналогічному дослідженні операторів прокатного стану, а також за показниками електроокулограми (ЕОГ) і електрокардіограми (ЕКГ). Розраховувалися показники зміни функціонального стану і якості діяльності осіб, що приймають рішення.

Таблиця 1

«Теоретична надійність» дисплейних відеорядів АСУ «Моніторинг»

Показники	Критеріальні значення показника, Кі		Відеоряд «Моніторинг гідросфери» Фі	Відеоряд «Моніторинг ґрунтів» Фі
Кількість смислових елементів відеокадрів по горизонталі по вертикалі	О-5-7	Д<12	6	7
	О-4	Д<6	4	7
Число знаків кодового позначення	О-6	Д-20	6	7
Підґрунтя коду: форма розмір яскравість просторова орієнтація довжина лінії число градацій кольору	О-8	Д-16	9	9
	О-2	Д-5	2	3
	О-2	Д-5	2	4
	О-4	Д-8	6	4
	О-4	Д-6	4	6
	О-4	Д-11	6	7
Інтегральний (Ктеор), бал	О-4-5	Д-3-4	4,4	3,5

Примітка. О-оптимальне; Д-допустиме значення.

Аналіз правильності відповідей на інструкції-завдання показав, що ймовірність правильних відповідей, близька до 1,0 на початку експерименту, знижувалася в ході розвитку діалогу з ПЕОМ значно швидше у «теоретично ненадійних» відеокадрів з відеоряду підсистеми «Моніторинг ґрунтів».

Під час експерименту підтримувався режим автотемпу з установкою на точність виконання завдань.

Динаміка наростаючого стомлення при роботі досліджуваних з дисплейними відеокадрами АСУ «Моніторинг» була такою: зміна функціонального стану не виявлялася при роботі з відеокадром протягом півгодини діалогового режиму. Виражене стомлення виявлялося після закінчення двох годин безперервної роботи за дисплеєм при статистично

значущих ($P < 0,05$) відмінностях з доробочим рівнем для показників коректурної проби, м'язової сили і зорово-моторної реакції. Відзначалося статистично значуще зменшення тривалості кардіоінтервалів для відеоряду з підсистеми «Моніторинг ґрунтів», що разом з динамікою зміни показників ЕОГ свідчить про встановлення тенденції наростаючого стомлення, більш вираженої при взаємодії з «теоретично ненадійними» відеокадрами (табл. 2).

Виділяємо особливість взаємодії досліджуваних, які працюють у системі АСУ «Моніторинг», у порівнянні з операторами прокатного стану: тривалість відновлювального періоду початкових показників функціонального стану у них в середньому вдвічі коротша, що пов'язано з меншим ступенем стомлення через наявність заздалегідь виробленого навичку роботи з комп'ютером на більш високому рівні сформованості. З цим ймовірно пов'язаний той факт, що навіть після 2,5 годин роботи за дисплеєм з «теоретично ненадійними» відеокадрами інтегральний показник лише наблизився до межі допустимих змін. Другою причиною може бути проведення експериментального етапу за скороченою програмою досліджень. Нарешті, початковий рівень «теоретичної надійності» дисплейних відеокадрів у системі АСУ «Моніторинг» дещо вищий, ніж в АСУ ТП прокатного стану.

Отримані результати підтвердили можливість використання психологічних і психофізіологічних критеріїв для оцінки якості дисплейних відеокадрів і для розробки режимних заходів діяльності з ними. Особам, що працюють з дисплейними відеокадрами АСУ «Моніторинг», можна рекомендувати тривалість безперервної роботи за дисплеєм при вирішенні оперативних завдань не більше двох годин, розділених 15-хвилинною перервою.

За наслідками теоретичних і експериментальних досліджень дисплейних відеокадрів АСУ «Моніторинг» отримані характеристики їх якості, що дозволяють прогнозувати якість роботи осіб, що приймають рішення на основі інформаційних моделей цього типу, і можливі зміни функціонального стану.

У випадку з «теоретичною ненадійністю» дисплейних відеокадрів з підсистеми «Моніторинг ґрунтів» своєчасно (на передпроектній стадії) було проведено їх ергономічне вдосконалення шляхом приведення у відповідність показників «теоретичної надійності» нормативним ергономічним вимогам.

Таблиця 2

Дані ЕОГ і ЕКГ в різні періоди роботи досліджуваних ($M \pm m$)

Показник	Відеоряд	Перед початком періоду	Під час роботи			Після роботи	Період роботи	
			на початку	в середині	в кінці			
ККО	МГС	14,0	13,6	17,3	25,0	21,2	Протягом 1-ої години	
		3,5	2,0	1,0	0,6	2,8		
	МГР	17,5	16,3	23,0	28,2	20,5		
		5,5	6,5	0,8	2,5	1,0		
	R-R, с	МГС	0,70	0,75	0,73	0,72		0,70
			0,25	0,15	0,18	0,10		0,15
МГР		0,68	0,75	0,80	0,65	0,70		
		0,10	0,15	0,10	0,11	0,12		
ККО	МГС	24,6	23,6	20,3	27,0	28,2	Протягом 2-ої години	
		3,5	2,0	1,0	0,6	2,8		
	МГР	27,5	28,3	29,0	30,2	29,5		
		5,0	6,0	0,8	2,3	1,0		
	R-R, с	МГС	0,72	0,73	0,70	0,73		0,73
			0,20	0,10	0,15	0,10		0,15
МГР		0,78	0,77	0,81	0,77	0,76		
		0,10	0,15	0,10	0,11	0,12		
ККО	МГС	24,5	23,6	24,3	25,0	31,2	Протягом 3-ої години	
		3,0	2,5	1,0	0,6	2,8		
	МГР	37,5	36,3	43,0	44,2	42,5		
		5,0	6,0	0,8	2,5	1,0		
	R-R, с	МГС	0,75	0,76	0,69	0,76		0,75
			0,25	0,15	0,18	0,10		0,15
МГР		0,73	0,74	0,72	0,71	0,72		
		0,10	0,15	0,10	0,11	0,12		

Примітка: ККО - кількість «кроків» ока ЕОГ, R-R-тривалість кардіоінтервалів; МГС – для відеоряду моніторингу гідросфери, МГР- для відеоряду підсистеми моніторингу ґрунтів.

Отримані результати свідчать про можливість використання психологічних і психофізіологічних критеріїв для оцінки якості дисплейних відеокадрів і для розробки режимних заходів діяльності з ними. Особам, що працюють з дисплейними відеокадрами АСУ «Моніторинг», можна

рекомендувати тривалість безперервної роботи за дисплеєм при вирішенні оперативних завдань не більше двох годин, розділених 15-хвилинною перервою.

Література.

1. Sheviakov O., Burlakova I., Kondes T. Resocialization of the population of Ukraine in the post-war period. International Conference on Corporation Management-2023. 29.06.2023. Scientific Center of Innovative Research. Tallinn. Estonia. P.521-525. <https://conf.scnchub.com/index.php/ICCM/ICCM-2023/author/submission/521>

2. Golovkova L.S. (ed.), (2024). - Preservation of scientific narratives of Ukraine in France: a collective monograph edited by the Doctor of Economics, prof. L.S. Golovkova - Publishing house "ASPECT-PRO" LTD (Plovdiv, Bulgaria), <https://e-books.guru>, 2024. - 153 p. ISBN 978-619-92760-0-6

4.2. РОЛЬ УКРАЇНСЬКИХ МЕДІА У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Засоби масової інформації відіграють важливу роль у конструюванні соціальної та політичної реальності, здійснюють істотний вплив на формування громадської думки, сприяють розвитку суспільства у демократичному напрямку. Правові основи діяльності суб'єктів у сфері медіа в Україні, а також засади державного управління, регулювання та контролю у цій сфері визначаються Законом України «Про медіа». Відповідно до статті 1 зазначеного Закону, медіа (засіб масової інформації) визначено як «засіб поширення масової інформації у будь-якій формі, який періодично чи регулярно виходить у світ під редакційним контролем та постійною назвою як індивідуалізуючою ознакою» [1]. Важливо, що сучасні медіа в Україні є одним із ключових суб'єктів політичного життя, оскільки за їх участі розповсюджується масова інформація, з метою її подальшого доведення до необмеженого кола осіб, тим самим впливаючи на погляди і поведінку широких кіл громадськості як в Україні, так і за її межами.

Про авторів

РОЗДІЛ 1.

1.1. ОСЕЦЬКИЙ Валерій / OSETSKYI Valerii

Доктор економічних наук, професор кафедри економічної теорії, макро- і мікроекономіки, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна, e-mail: val_osetski@ukr.net, ORCID: orcid.org/0000-0001-5104-1070. // Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Economic Theory, Macro- and Microeconomics Economics, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine, e-mail: val_osetski@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0001-5104-1070>

1.2. БОРОДИНА Оксана / BORODINA Oksana

Кандидат наук з державного управління, старший науковий співробітник Інституту економіки промисловості Національної Академії наук, м. Київ, Україна; експертка Варшавського Інституту банківської справи, м. Варшава, Польща, e-mail borodinaoksana1306@gmail.com, ORCID: orcid.org/0000-0001-7469-9529. // Candidat en sciences de l'administration publique, chercheur principal à l'Institut d'économie industrielle de l'Académie nationale des sciences, Kiev, Ukraine; expert de l'Institut bancaire de Varsovie, Varsovie, Pologne, e-mail borodinaoksana1306@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-7469-9529>.

1.3. ДІДЕНКО Анастасія / DIDENKO Anastasiia

Кандидат економічних наук, доцент кафедри «Менеджмент та туризм», КЗВО «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» ЗОР, Запоріжжя, Україна; e-mail naya@i.ua, ORCID: 0000-0003-1136-403X. // Candidate of Economic Sciences, Assistant Professor of the Department of Management and Tourism, Municipal Institution of Higher Education «Khortytsia National Educational and Rehabilitational Academy» of Zaporizhzhia Regional Council, Zaporizhzhia, Ukraine; e-mail naya@i.ua, <https://orcid.org/0000-0003-1136-403X>.

КОРНЕЛЮК Богдан / Korneliuk Bohdan

Кандидат філологічних наук, декан факультету мистецтва та дизайну, КЗВО «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» ЗОР, Запоріжжя, Україна; e-mail korneljukbogdan@ukr.net, ORCID: 0000-0003-4162-0495. // Candidate of Philological Sciences, Dean of the Faculty of Art and Design, Municipal Institution of Higher Education «Khortytsia National Educational and Rehabilitational Academy» of Zaporizhzhia Regional Council, Zaporizhzhia, Ukraine; e-mail korneljukbogdan@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0003-4162-0495>.

1.4. ЮХНОВСЬКА Юлія/ YUKHNOVSKA Yuliya

Доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту та туризму, КЗВО «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія», Запоріжжя, Україна. e-mail: yuhnovskaj@gmail.com ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1643-0825> // Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department of Management and Tourism, Municipal Institution of Higher Education «Khortytsia National Educational and Rehabilitational Academy» of Zaporizhzhia Regional Council, Zaporizhzhia, Ukraine. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1643-0825>

ОМЕЛЬЧАК Ганна / OMELCHAK Hanna

Ст. викладач кафедри менеджменту та туризму, КЗВО «Хортицька національна навчально - реабілітаційна академія» ЗОР, м. Запоріжжя, Україна, e-mail gannaomelchak@gmail.com, ORCID: orcid.org/0000-0003-3373-8944 // Senior lecturer of the department of management and tourism, communal institution of higher education "Khortytsk National Educational and Rehabilitation Academy" of the Zaporizhzhia Regional Council, Zaporizhzhia, Ukraine, e-mail gannaomelchak@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-3373-8944>

1.5. ХАННУФ Катерина/ HANNOUF Katerina

PhD з економіки, Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія, Запоріжжя, Україна. e-mail: katerinahann@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-7689-9938>. // PhD, Communal institution of higher education "Khortytsk National Educational and Rehabilitation Academy" of the Zaporizhzhia Regional Council, Zaporizhzhia, Ukraine, e-mail e-mail: katerinahann@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-7689-9938>

1.6. НАГОРНЯК Галина / NAHORNIAK Halyna

к.т.н., доц., доцент кафедри управління інноваційною діяльністю та сферою послуг, Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя, Україна; e-mail: galinka2005_08@ukr.net, ORCID 0000-0002-5446-2417// Ph.D. in Technical Sciences, Associate Professor, Department of Innovation Management and Service Sector, Ternopil Ivan Puluj National Technical University, Ukraine. e-mail: galinka2005_08@ukr.net . <https://orcid.org/0000-0002-5446-2417>.

2 РОЗДІЛ.

2.1. ГЛОБА Олександр / HLOBA Oleksandr

Доктор педагогічних наук, професор, голова правління ГО «Життя Без Ліків», директор ОУ «Український ресурсний центр освітніх інновацій», засновник Українсько-Словенського товариства «Академія комплементарного оздоровлення» (Словенія), e-mail: alexgloba1961@gmail.com ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7329-7974> // Doctor of pedagogical sciences, professor, chairman of the board of the NGO "Life Without Medicines", director of the "Ukrainian Resource Center for Educational Innovations", founder of the Ukrainian-Slovenian Society "Academy of Complementary Health" (Slovenia), e-mail: alexgloba1961@gmail.com ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7329-7974>

2.2. КОВАЛЬЧУК Олена / KOVALCHUK Olena

Доктор педагогічних наук, професор, Національний університет харчових технологій, Президент Української наукової діаспори у Франції, e-mail malena.kovalchuk@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5818-2332>. // Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, National University of Food Technology, Ukraine; President of the Association "Ukrainian Scientific Diaspora in France", e-mail malena.kovalchuk@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5818-2332>

2.3. КОНДРАШОВА Тамара / KONDRASHOVA Tamara

PhD соціальних наук (Франція), незалежний науковий дослідник-консультант (Україна); SERGAM- Дослідницький Центр з Наук Управління (2008-2016), Університет Екс-Марсель (France); e-mail : tamara.kondrashova59@gmail.com // Docteur en Sciences Sociales (France), chercheur-consultant en management interculturel (Ukraine); SERGAM-Centre d'Etude et de Recherche en Gestion (2008-2016), Aix-Marseille Université (France); e-mail: tamara.kondrachova@iae-aix.com

2.4. ОЛЕКСЕЕВА Анна / ALEKSEEVA Anna

Кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник Університет сучасних знань, Україна. // PhD, Associate Professor of the Department of Psychology and Pedagogy University of Modern Knowledge, Ukraine.

КРОНБЕРГЕР Ніколь / KRONBERGER Nicole

Професор, доктор наук, асоційована професорка кафедри соціальної психології, розвитку людських ресурсів та освіти дорослих, Університет Йоганна Кеплера, Австрія // Prof., Dr. Deputy Head/Associate Professor of the Department of Social Psychology, Human Resource Development and Adult Education Johannes Kepler University, Austria.

2.5. СИНОРУБ Галина / SYNORUB Halyna

Кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент кафедри журналістики, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, Україна. e-mail: sunoryb@ukr.net. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7073-0752> // Ph.D. in Social Communication, Associate Professor Department Journalism, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Ternopil, Ukraine. sunoryb@ukr.net. <https://orcid.org/0000-0001-7073-0752>.

ЙОРДАН Ганна / YORDAN Hanna

Кандидат технічних наук, доцент кафедри журналістики, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, Україна. e-mail: j-jrdan@tnpu.edu.ua. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7048-7171> // Ph.D. in Technical Sciences, Associate Professor Department of Journalism, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Ternopil, Ukraine. e-mail: j-jrdan@tnpu.edu.ua. <https://orcid.org/0000-0002-7048-7171>.

2.6. ВАСИЛЬЧЕНКО Олена / VASYLCHENKO Olena

Кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов професійного спрямування, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова; Запрошений науковий співробітник університету міста Відень / Vienna University, Austria. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9897-6997> // PhD in Linguistics, Associate professor, department of Foreign Languages for Specific Purposes, Guest

МЕХАНІЗМИ АДАПТАЦІЇ, ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНЦІВ В УМОВАХ ВИМУШЕНОЇ МІГРАЦІЇ

researcher at the Vienna University, Austria; e-mail olena.vasylchenko@univie.ac.at, <https://orcid.org/0000-0002-9897-6997>.

2.7. МАРТИНЮК Веронія / MARTYNIUK Veroniia

Кандидат педагогічних наук, доцент кафедри сучасних європейських мов, Чернівецьке вище комерційне училище Державного торговельно економічного університету, Чернівці, Україна; керівник підрозділу підвищення кваліфікації міжнародного центру мовної сертифікації «Cambridge-Club 037, Kyiv, UA»; e-mail veronicamartynyuk@gmail.com, ORCID: orcid.org/0009-0008-2654-5064. // Candidate of sciences in Pedagogics, associate professor of the department of modern European languages. Chernivtsi high school of commerce of State university of trade and economics, Chernivtsi, Ukraine; head of the in-service training department at international language assessment center «Cambridge-Club 037, Kyiv, UA»; e-mail veronicamartynyuk@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0008-2654-5064>.

ХОЧЬ Ілля / НОСН Іліа

Кандидат політичних наук; Почесний консул Латвійської Республіки по Чернівецькій області, Україна. // Candidate of sciences in Politics; Honorary Consul of the Republic of Latvia in Chernivtsi oblast, Ukraine.

РОЗДІЛ 3.

3.1. ШОСТАК Оксана / SHOSTAK Oksana

Доктор філологічних наук, професор кафедри іноземних мов та перекладу Національного авіаційного університету (Україна). Лауреат PAUSE у LARCA, Університет Paris Cité (Франція). orcid.org/0000-0001-7532-4294. // Doctor of Philology, Professor of the Department of Foreign Languages and Translation, National Aviation University (Ukraine). PAUSE laureate at LARCA, Université Paris Cité (France). <https://orcid.org/0000-0001-7532-4294>.

РОЗДІЛ 4.

4.1. ГОЛОВКОВА Людмила / GOLOVKOVA Liudmyla

Доктор економічних наук, професор кафедри "Фінанси, облік та психологія", Український державний університет науки і технологій, Дніпро, Україна; ORCID: orcid.org/0000-0001-5473-6644. // Docteur en sciences économiques, professeur au département «Finance, comptabilité et psychologie», Université d'État ukrainienne des sciences et technologies, Dnipro, Ukraine ; Professeur invité, Fondation Maison des sciences de l'homme, Paris, France; e-mail g.liudmila22@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-5473-6644>.

ШЕВЯКОВ Олексій / SHEVIAKOV Olexsii

Доктор психологічних наук, професор кафедри "Фінанси, облік та психологія", Український державний університет науки і технологій, Дніпро, e-mail shevyakovy0@gmail.com, ORCID: orcid.org/0000-0001-8348-1935. // Docteur en sciences psychologiques, professeur au département «Finance, comptabilité et psychologie», Université d'État ukrainienne des sciences et technologies, Dnipro, Ukraine ; e-mail shevyakovy0@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-8348-1935>.

4.2. ЗОРИЧ Оксана / ZORYCH Oksana

Старший науковий співробітник відділу теорії та історії політичної науки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені Кураса НАН. Запрошений дослідник, École Normale Supérieure, Париж, Франція, e-mail: zorich@ukr.net, ORCID: [0000-0001-8640-9760](https://orcid.org/0000-0001-8640-9760). // Senior Research Scientist, Department of Theory and History of Political Science, Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine. Invited researcher, École Normale Supérieure, Paris, Franc. e-mail: zorich@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0001-8640-9760>

Наукове видання

УДК 314.7:331.5:323.28:316.4

Механізми адаптації та інтеграції українців в умовах вимушеної міграції: колективна монографія / За загальною редакцією д.е.н., проф. Л. Головкової, д.п.н., проф. О. Ковальчук. – Видано “ASPECT-PRO” LTD (Пловдив, Болгарія), 2024. – 211 с. – ISBN 978-619-92760-1-3. – Доступно за посиланням: <https://e-books.guru/978-619-92760-1-3>. – DOI: <https://doi.org/10.62034/978-619-92760-1-3>.

Mechanisms of Adaptation and Integration of Ukrainians in Conditions of Forced Migration: Collective Monograph / Edited by Doctor of Economics, Prof. L. Golovkova, and Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. O. Kovalchuk. – Published by “ASPECT-PRO” LTD (Plovdiv, Bulgaria), 2024. – 211 p. – ISBN 978-619-92760-1-3. – Available at: <https://e-books.guru/978-619-92760-1-3>. – DOI: <https://doi.org/10.62034/978-619-92760-1-3>.

Place of publication: Plovdiv (Bulgaria).
ISBN Code: 978-619-92760 (Publisher's Identifier)
 e-mail: publisher@aspect-pro.eu

Monograph design and layout copyright
© 2024 by «ASPECT-PRO» LTD.
All Rights Reserved.

Open Access Content: All materials published in this monograph are licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0).

